

A deixis

„Nyelvi művelet, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédesemény [megnyilatkozás] tér- és időbeli, valamint személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak.” (Tátrai 2011)

A deixis terminus eredetét tekintve az ógörög grammatikákban megjelenő, 'rámutatás' értelemben használt $\delta\epsilon\acute{\iota}\xi\iota\varsigma$ műszóra vezethető vissza.

A deixis jelenségét a pragmatikában ennél fogva úgy szokás értelmezni, mint az egyik legnyilvánvalóbb bizonyítékát annak, hogy a nyelv és a kontextus közötti kapcsolat magában a nyelvi rendszerben is kifejeződik.

A deiktikus (indexikus) nyelvi elemek közé azokat a **mutató és személyes névmásokat, határozószókat**, valamint azokat a **különböző lexikai és morfológiai lehetőségeket** (pl. *ebéd után, az ajtóig*) soroljuk, amelyekkel a megnyilatkozó közvetlenül tud utalni a beszédhelyzetre, illetőleg annak bizonyos összetevőire.

A deixis kontextusfüggő viszonyítási pontokat kínál a beszélő feleknek.

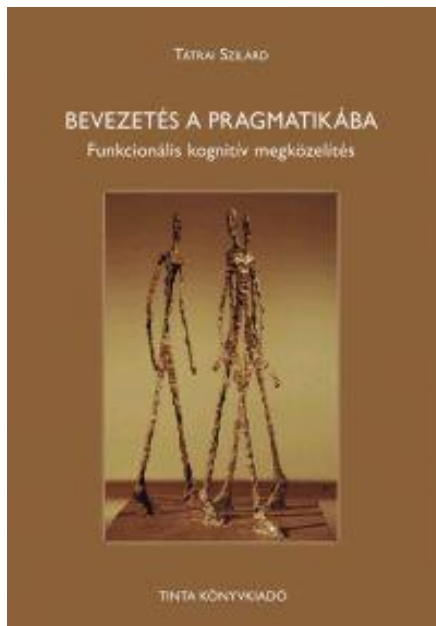
Referenciális jelenet:

a nyelvileg reprezentált esemény, történés, állapot
(amiről a megnyilatkozás szól)

Közös figyelmi jelenet:

résztevői az egymással interakcióba lépő megnyilatkozó(k)
és a befogadó(k), akik egymás figyelmét irányítják és követik

– Itt van a lovacska!

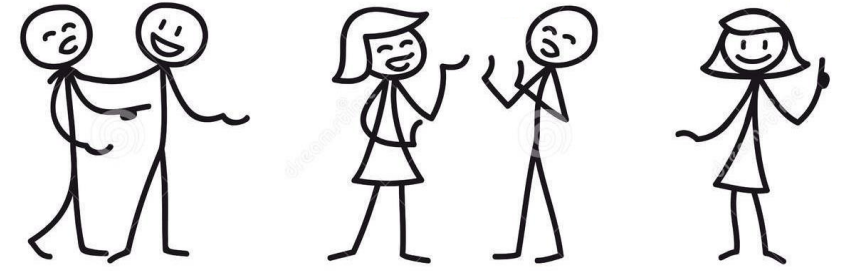
Episztemikus lehorgonyzás:

A közös figyelmi jelenet kontextusában a résztvevők szavaikat a referenciális jelenetre vonatkoztatják. Egy entitás episztemikusan le van horgonyozva, amikor az elhelyezkedése a beszélőhöz és a hallgatóhoz, valamint azok pillanatnyilag aktivált tudásterületeihez képest meg van határozva.

Az episztemikus lehorgonyzás deiktikus természetű művelet.

Személydeixis:

– **Ő** esetleg velünk jöhet, **ők** viszont semmiképpen sem!

Tárgyakra vonatkozó deixis:

– **Ezt** meg ki tette az asztalra?

Néhány érdekesség...

– Nekem **ő** tetszik a legjobban!

– **Ez** meg hogy néz ki?

Hely- és idődeixisek:

– Szia, anyu! Szia, **itt** vagyok!

– A **fenti** idézet azt illusztrálja, hogy...

– Az **előbb** már mondtam...

„**Most** jött el az ideje, hogy valóra váltsák a demokrácia ígéreteit. **Most** jött el az ideje, hogy a faji megkülönböztetés sötét és kietlen völgyéből kijussunk a faji igazságosság napsütötte útjára. **Most** jött el az ideje, hogy Isten minden gyermeke előtt kinyissák a lehetőségek kapuját. **Most** jött el az ideje, hogy eljuttassuk nemzetünket a faji igazságtalanság futóhomokjáról a testvériség kemény kösziklájára.”

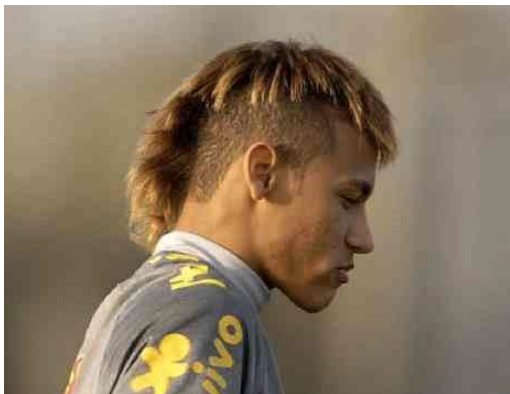
Módra és állapotra vonatkozó deixis:

– **Így** kell ezt megemelni!

– **Így** is szép vagyok, nem?

Minőségre és mennyiségre vonatkozó deixis:

– **Ilyen** frizurával
kimenni az utcára...

– **Ennyi** eső!

Diskurzusdeixis:

- Képzeld, Feri megnősül!
- **Ez** igaz?
(anaforikus)

- **Ezt** hallgasd meg! Találkoztam Ferivel, és képzeld, megnősül!

(kataforikus)

Társas attitűd deixis:

(le)tegezés, magázás, önözés, tetszikelés...

Deiktikus centrum:

alapesetben a megnyilatkozó személye, helye és ideje (*én, itt, most*).
(egocentrizmus)

Deiktikus kivetítés:

A deiktikus centrum áthelyezése valaki másra.

- **Most**, amikor e sorokat olvasod, én már messze járok...

- Mondja, kedves **Kati néni**, hogy teljesít mostanában Petike?

- **Hát, kedves Apuka**, bizony vannak gondok.

(az apa és tanítónő is „Petikére” helyezi át a deiktikus centrumot)

Sikertelen deiktikus kivetítés mint humorforrás:

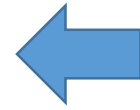
Telefon a tanáriban:

- Jó napot kívánok, tanár úr. Azért telefonálok, mert Saláta Benő ma nem tud iskolába menni. Nagyon megfázott.
- Rendben. Kivel beszélek?
- A papámmal.

Általában térbeli és időbeli kontiguitás (deiktikus kapcsolat) jellemzi a beszédeseményeket.

a megnyilatkozó a maga rögzített térbeli és időbeli pozíciójából viszonyul a reprezentálni kívánt események teréhez és idejéhez

Így nyernek értelmet az olyan deiktikus kifejezések, mint a *tegnap, holnap, a szomszéd házban, két megállónyira* stb.

– **Holnap** átúszunk a **túlsó** partra?

A tér- és időbeli kontiguitás hiánya jellemző a mesékre:

Hol volt, hol nem volt, az Óperenciás-tengeren is túl, még az üveghegyen is túl, ott, ahol a kurta farkú malac túr, volt egyszer egy szegény ember és egy szegény asszony...

bizonytalanná teszi a teret és azt is, egyáltalán megtörtént-e valamikor az esemény

Máig is élnek, ha meg nem haltak...

bizonytalanná teszi az időt

